

Language: Yorùbá

Kólá Owólabí: Akòni Akómólédè àti Ajàfètòò Èdè Yorùbá

Bólá AKINOLÁ (PhD)

Department of Yorùbá

Adéyemí Federal University of Education, Oñdó

E-mail: bolawakinola@yahoo.com

ORCID iD <https://orcid.org/0009-0004-6215-3587>

&

Sunday ADÉJUBÉE (PhD)

Department of Yorùbá

Adéyemí Federal University of Education, Oñdó

E-mail: sadejubee@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0009-0009-0922-7862>

ÀSÀMÒ

Ìwé àpilẹ̀kọ̀ yìí ẹ̀ ẹ̀gbéyẹ̀wò ipa àti akitiyan Ọ̀jọ̀gbọ̀n Kólá Owólabí gégé bí olùkọ̀ ìmò èdà aláilẹ̀gbé, àti Balógun ajàjàgbara fún ìsẹ̀lọ̀jọ̀, ìgbéga, ìpolongo àti ìgbélékè èdè àti àṣà Yorùbá. Ídí abájọ̀ fún àyẹ̀wò àwọn ipa tí wọn kó wònyí ní láti mò bóyá wọn dǎngájíá tàbí gbé iwọn gégé bí akoni pẹ̀lú ìrànlowò tíorì oníbejì tí í ẹ̀: adènà-lílo-èdè-àjọ̀jì àti ìrò-èdè abínibí-lágbára tí Fishman ẹ̀ agbàterù rẹ̀, a ẹ̀ àfihàn ìṣẹ̀ takuntakun tí Ọ̀jọ̀gbọ̀n yìí ẹ̀ bí: olùkọ̀ tí ó tayọ̀ nínú fífí ìjìnlẹ̀ ìmò èdà èdè ẹ̀ itupalẹ̀ àwọn àdìtú nínú ìmò Yorùbá; jìjẹ̀ Olùdarí àti Aláàkóso “Ìlẹ̀ Ìṣẹ̀ Èdè Yorùbá”; jìjẹ̀ Olùdásilẹ̀ àti Gíwá “Ìlẹ̀ Ìṣẹ̀ fún Ìṣàmúlò Èdè Yorùbá”; jìjẹ̀ agbàterù àpẹ̀rò àti idánilẹ̀kọ̀ agbáyé lórí lílo àwọn ọ̀nà-ìkọ̀ni ìgbàlódé fún kíkọ̀ Yorùbá; ẹ̀ṣẹ̀ iwádìí lórí àwọn okùnfà ikú èdè àti ọ̀nà láti dènà rẹ̀ fún èdè Yorùbá; jìjẹ̀ aṣájú nínú ogun ìṣàmúlò èdè níbi gbogbo àti nígbà gbogbo; jìjẹ̀ atúmò ọ̀fin orílẹ̀ èdè Nàìjíríà àti iwé ìrinnà láti èdè Gẹ̀ẹ̀sì sí Yorùbá; kíkẹ̀ gbàjarè fún ìṣàmúlò èdè Yorùbá ní ilẹ̀ ìgbimò aṣòfin, ní ibiṣẹ̀ ọ̀ba abbl; lílo ikànni itàkùn agbáyé fún ilanilọ́yẹ̀ àti ikọ̀ni ní ẹ̀kọ̀ Yorùbá; ẹ̀ṣẹ̀ àmúlò ìmò ẹ̀rọ ibánisọ̀rọ̀ fún ìpolongo Yorùbá. Ní àfikún, àwọn èẹ̀kan pàtàkì-pàtàkì ní àwùjọ̀, àwọn àjọ̀, aláṣẹ̀ ilẹ̀ ìṣẹ̀, ilẹ̀ iwé àti ilẹ̀ ìṣẹ̀ iròyìn tí gbé ọ̀ṣùbà bànbà fún Ọ̀jọ̀gbọ̀n yìí. Àwọn àbàlọ̀bàbò wa fún gbogbo akitiyan wònyí fí hàn pé Kólá Owólabí jẹ̀ akoni tí ó la ipa rere mánìgbàgbé fún ìsẹ̀lọ̀jọ̀, ìgbéga àti idàgbàsókè Yorùbá.

KÓKÓ Ọ̀RỌ̀

Akitiyan Ọ̀jọ̀gbọ̀n Kólá Owólabí, Balógun ajàjà-gba-ra, ilẹ̀ ìṣẹ̀ fún Ìṣàmúlò Èdè Yorùbá, ìsẹ̀lọ̀jọ̀, ìgbéga àti idàgbàsókè Yorùbá

Kola Owolabi: um herói literário e um campeão da língua iorubá

RESUMO

Este artigo examina o papel e os esforços do Professor Kola Owolabi como um professor de ciências naturais de destaque e um defensor da promoção, disseminação e avanço da língua e da cultura iorubá. O objetivo de analisar essas contribuições é avaliar sua relevância e seu caráter heroico à luz de duas teorias propostas por Fishman: a barreira da língua estrangeira e a força da língua materna. Destacamos o trabalho árduo realizado por este professor, que inclui: atuação como professor

excepcional, utilizando seu profundo conhecimento linguístico para analisar as nuances do saber iorubá; atuação como diretor e administrador do "Instituto da Língua Iorubá" (do qual também foi fundador); defesa global do uso de métodos modernos de ensino da língua iorubá; realização de pesquisas sobre as causas da extinção linguística e formas de preveni-la no contexto da língua iorubá; liderança na defesa do uso da língua em todos os âmbitos e momentos; tradução de leis e passaportes nigerianos do inglês para o iorubá; defesa do uso da língua iorubá no parlamento, em cortes reais, etc.; utilização da internet para a defesa e o ensino da língua iorubá; e uso de tecnologias de comunicação para a promoção do iorubá. Além disso, figuras de destaque da sociedade, organizações, líderes empresariais, escolas e a mídia prestaram homenagens ao professor. O reconhecimento de todos esses esforços demonstra que Kola Owolabi é uma figura heroica que causou um impacto positivo e inesquecível na sociedade, bem como na promoção e no desenvolvimento do povo iorubá.

PALAVRAS-CHAVE

As atividades do Professor Kola Owolabi; o Instituto da Língua Iorubá; o uso da língua iorubá; a sociedade; a promoção e o desenvolvimento do povo iorubá.

Kólá Owólabí: Proficient Yorùbá Language Teacher and Advocate

ABSTRACT

This present paper explores the role and contributions of Professor Kola Owolabi, a renowned linguistic preceptor and extra-ordinary vanguard in the advocacy for the preservation, propagation, revitalisation, and promotion of Yoruba language and culture. His impact assessment is aimed at determining his eligibility for enlistment as a hero. Anchored on the Fishman's dual theories of Reversing Language Shift and Language Maintenance, the immense contributions of Kola Owolabi were identified to include excellent teaching of Yoruba through the deployment of his vast linguistic ingenuity for resolving topical issues in the language; publishing rigorous academic texts that serve as enduring legacy of the structure of Yoruba language; the Initiator, and the first Director of the Yoruba Language Centre; Founder and Chief Executive, Centre for Yoruba Language Engineering; Convener, international workshop on the teaching of Yoruba with modern instructional resources; investigating the threats to language endangerment and measures to curtail it in relation to Yoruba; crusading the advocacy for the use of Yoruba in all domains; translating the Constitution of Federal Republic of Nigeria (1999) and Traffic Code from English to Yoruba; Vanguard for the use of Yoruba in legislative arms of the south western states and in all public functionaries; promotion of intellectualization and digitalization of Yoruba among others. Eminent personalities, Authorities, Organisations and Media Practitioners have commended his impactful contributions. Without any iota of doubts, Professor Kola Owolabi deserves enlistment in the hall of fame, as an intellectual, literary and cultural hero, as well as living legend for his unequalled leadership, innovation, intellectualization, promotion and development of Yoruba.

KEYWORDS

Linguistic Preceptor, Advocacy, Impact Assessment, Preservation, Promotion, Propagation And Revitalisation, Hero And Living Legend

Ìfáàrà

Èyà Yorùbá ní àwọn èèkán tí ó gbé ilé ayé ẹ̀ gudugudu méje àti yààyà méfà, tí wọn sì ti ipasẹ̀ bẹ̀ẹ̀ ẹ̀ àwọn nńkan mánìgbàgbé nínú itàn fún àwọn iran tí ń bọ̀. Irú àwọn ẹ̀dà wònyí ni a mọ̀ sí akoni ní àwùjọ. A lè pín àwọn akoni wònyí sí onírúurú isòrí. Lára isòrí yí ni:

i. Akoni Ìwásẹ̀ tàbí Ìṣẹ̀ndáyé

Àwọn wònyí ni babańlá Yorùbá tí wọn tẹ̀ ilẹ̀ Yorùbá dó, tàbí tí wọn jagun láti ẹ̀ ifilólẹ̀ orílẹ̀ Yorùbá. Àpẹ̀rẹ̀ ni Odùduwà àti Ọ̀rànmiyàn.

ii. Àwọn Akoni Ológun

Àwọn tí ó wà lábẹ̀ isòrí yí ni ajagun tí wọn fi agbára wọn dáàbò bo ilẹ̀ Yorùbá. Àpẹ̀rẹ̀ diẹ̀ nínú wọn ni Lísàbí, Kúnrunmí àti Ọ̀gèdèngbẹ̀ Agbógungbórò.

iii. Àwọn Akoni Obìnrin

Àwọn yí ni obìnrin bí ọ̀kúnrin tí wọn ní ìgboyà, ọ̀gbón, ọ̀kíkí àti ifara-ẹ̀ni-jìn tí kò lẹ́gbẹ̀ láti jà fún ọ̀mìnira, àlàáfíà, ìgbéláruge, ètò-ọ̀rọ̀-ajé àti idàgbàsókè ilẹ̀ Yorùbá. Àpẹ̀rẹ̀ wọn ni; Mọ̀remí Ajasoro, Ẹ̀fúnróyè Tinubu, Fúnmiláyò Ransome Kútì.

iv. Àwọn Akoni Ọ̀ṣẹ̀lú

Àwọn yí ni èèkán tí ó lówó nínú ètò ọ̀ṣẹ̀lú ìjọba àpapọ̀ tí wọn sì la ipa rere. Lára wọn ni Olóyè Ọ̀báfẹ̀mi Awólówò, Olóyè M.K.O. Abíólá.

v. Àwọn Akoni nínú Àṣà

Lábẹ̀ isòrí yí ni àwọn tí ń fi eré itàgé àti ilò èdè gbé àṣà Yorùbá lárugẹ̀ kí ó má baà di àtẹ̀mẹ̀rẹ̀. Nínú wọn ni a ti rí òńkòwé Yorùbá àti oníṣẹ̀ ọ̀nà. Àpẹ̀rẹ̀ wọn ni Dúró Ládíípò àti Olóyè Hubert Ogunde.

vi. Àwọn Akoni Ẹ̀sìn àti ti Ẹ̀mí

Àwọn ẹ̀dà wònyí ni a máa ń bu ọ̀lá fún nítorí ìmọ̀ ìjìnlẹ̀ àti agbára mériiírí tí wọn ní fún isàkóso àwùjọ. Àpẹ̀rẹ̀, Ọ̀rúnmilà àti Sàngó.

vii. Àwọn Akoni nínú Ìmọ̀ àti Ètò Ẹ̀kọ̀

Àwọn yí ni ọ̀jìmí nínú ìmọ̀ ètò-ẹ̀kọ̀ àti àwọn òńkòwé tí wọn sọ ìmọ̀ èdè, àṣà, lítírésọ̀ àti àbùdà èyà Yorùbá di ilú-mọ̀-míká. Diẹ̀ nínú àwọn isòrí yí ni Wólé Sáyínká àti Samuel Àjàyí Crowther.

Tí a bá fi ojú ẹ̀nnùkùn wo àwọn isòrí tí a là kalẹ̀ yí, a ọ̀ ẹ̀ ẹ̀ àkíyèsí pé isòrí méjì ni a ti lè gbé Kólá Owólabí wólé gégé bí akoni tó múnámúnà. Àwọn isòrí méjèèjì ni akoni nínú àṣà àti akoni nínú ìmọ̀ àti ètò ẹ̀kọ̀. Lákòókò ná, Kólá Owólabí jẹ̀ olùkọ̀ èdè Yorùbá tí ó dátọ̀, tí ó sì jẹ̀ ọ̀jìmí nínú àṣà àti isẹ̀ Yorùbá. Gégé bí agbàṣàga, kò kóyán èdè Yorùbá kéré, bẹ̀ẹ̀ ni ó sì ń fi ìgbà gbogbo bèèrè fún lílo èdè Yorùbá fún gbogbo ọ̀nà imédèlò ní àwùjọ.

Lónà kéjì, ó jẹ̀ ọ̀gúnágbòhgbò nínú ìmọ̀ àti ẹ̀kọ̀ èdè Yorùbá. Ó ti fi ìmọ̀ ìjìnlẹ̀ ẹ̀dà èdè ẹ̀ idánìlẹ̀kọ̀ iwádíí àti ipolongo fún ìgbèndè àti ìgbélẹ̀kè èdè Yorùbá. Gégé bí a ti ní àwọn akoni tí ó ti rẹ̀wàlẹ̀ àṣà, bẹ̀ẹ̀ gégé ni ọ̀pọ̀ sì wà lórí ọ̀kè eèpẹ̀ tí wọn ti ẹ̀ gudugudu méje àti yààyà méfà. Lára wọn ni Wólé Sáyínká, Wándé Abimbólá, Ayọ̀ Bámgbòṣe, Ọ̀ládélé Awóbùlúyí, àti Kólá Owólabí tí a yàn nínú àpilẹ̀kọ̀ yí.

Tíórì Àmúlò

Tíórì tí a fi yànnàná isẹ̀ yí ni tíórì adènà-lílo-èdè-àjòjì àti iró-èdè-abínibí-lágbára tí Fishman (1991 àti 2001) ẹ̀ agbẹ̀kalẹ̀ rẹ̀. Tíórì yí fi hàn pé ohun tí ó máa ń mú èdè

kan gbèrú, kí ó sì gbìrègèjigè kojá kí irúfẹ̀ èdè bẹ̀ẹ̀ ni àwọn ènìyàn tí n sọ ọ. Ohun tí ó máa n rọ̀ èdè lágbára ni àwọn ètè àti aáyàn láti ẹ̀ ìtánkálẹ̀, ìpolongo, ìşelójò, àti ìgbédide èdè láàárín àwọn iròsírò àwùjò àti láti máa lò ó nínú gbogbo ọ̀nà ìmúlò èdè.

Fishman (1991 àti 2001), finú-fíndò ẹ̀ ẹ̀gbékalẹ̀ tíòrì yìí láti ẹ̀ ẹ̀làyé lórí ìdì abájọ̀ tí àwọn èdè abínibí àti èdè tí àwọn ènìyàn kéréje n sọ, ẹ̀ n pẹ̀dí, tí wọn sì fi n wòòkùn nígbà tí àwọn èdè m̀ìràn sì n di igi àlòyè láti kojú gbogbo ipènjà èdè tí àwùjò kan yàn bí olúborí èdè. Lérò Fishman, èdè abínibí máa n di àtẹ̀mẹ̀rẹ̀ tàbí kú nígbà tí àwọn ènìyàn àwùjò kan bá bẹ̀rẹ̀sí í ẹ̀ ẹ̀múlò èdè àjòjì tí ó jẹ̀ èdè abájérín àti èdè ìjọba. Tíòrì yìí dábàà ọ̀nà wònyìí fún ríró èdè abínibí lágbára.

- (i) Fífi èdè Yorùbá kó àwọn ọ̀mọ̀dé nílẹ̀, nílẹ̀ iwé àti ní àwùjò.
- (ii) Àtílẹ̀yìn àwọn aláṣe, ilé iṣe àti àjọ bí ilé iwé, yunifásítì, ìjọba, ìjọ/ẹ̀sìn àti ilé iṣe iròyìn nípa lílo èdè abínibí.
- (iii) Àwọn elédè abínibí gbòdò yò̀nbo èdè náà bí èdè tí ó gbayì, tí ó gbèyẹ̀ nípa ẹ̀ṣe ẹ̀múlò rẹ̀ nínú ètò ẹ̀kọ̀, ètò ọ̀rọ̀-ajé, ètò ìşelú, ètò ìlera àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lẹ̀.
- (iv) Ìşelójò èdè tún jẹ̀ abájáde ìjàjagbara fún ẹ̀tọ̀ èdè, ìlanilòyẹ̀, ìgbéga àṣà àti ifowósowópọ̀ àwọn ènìyàn àwùjò.

Lórí dídèná síso èdè àjòjì dípò èdè abínibí, Fishman dábàà ọ̀nà wònyìí:

- (i) Ẹ̀ṣẹ̀dá àwọn ohun-èlò-ìkòni
- (ii) Kíkọ̀ àwọn olùkọ̀ elédè abínibí
- (iii) Ẹ̀ṣe amóríyá fún aáyàn kíkọ̀ àti kíkà èdè abínibí
- (iv) Ẹ̀ṣe ìmúlò èdè abínibí nínú gbogbo ọ̀nà àìgbẹ̀fẹ̀
- (v) Ẹ̀ṣe àmójútó ìmúlò èdè láàárín àwọn ènìyàn àwùjò (Fishman 1991 & 2001).

Tíòrì òkè yìí ẹ̀ déédé pẹ̀lú akitiyan Ọ̀jògbón Kólá Owólabí tí ó jẹ̀ olùkọ̀ èdè tí ó pegedé àti Balógun ajàfètò èdè. Ìlẹ̀pa rẹ̀ ni láti ẹ̀ Yorùbá lójò, ró o lágbára àti láti gbé e ga lẹ̀ sí ipele tí yóò máa figẹ̀wongẹ̀ pẹ̀lú èdè àjòjì ẹ̀gbáyé tí ó lórúko.

Ogbón-Ìşewádìí

Ogbón-ìşewádìí tí a yàn láàyò fún iṣe yìí ni ìlànà alálàyé nípa ọ̀jìmì onímọ̀. Ìlànà ìşewádìí yìí fààyè sílẹ̀ láti ẹ̀ iwádìí nípa ìgbésí-ayé, ìrírí, ojúṣe, akitiyan àti ipènjà Ọ̀jògbón Kólá Owólabí fún ẹ̀gbéyẹ̀wò aláìşẹ̀gbè. Ní sọkí, àwọn orísun dètà wa ni ọ̀rọ̀ tí àwọn kan sọ nípa wọn; àtẹ̀jádẹ̀ àti iwé tí wọn kọ̀, àkíyèsí àwọn akitiyan àti ojúṣe wọn káàkiri. A ẹ̀ itúpalẹ̀ àwọn dètà yìí pẹ̀lú awò tíòrì adènà-lílo-èdè-àjòjì àti iró-èdè-abínibí-lágbára.

Ìtàn Ìgbésíayé Kólá Owólabí

Ọ̀jògbón Kólá Owólabí jẹ̀ ọ̀mọ̀ bíbí ilú Òkè-Ìlá Ọ̀ràngún ní ipínlẹ̀ Ọ̀şun. Ó kẹ̀kọ̀ gboyè nínú ìmọ̀ èdè àti ẹ̀dà èdè Àfíríkà ní Yunifásítì Ìbàdàn. Ó gba oyè Ìjìnlẹ̀ Ọ̀mówé ní ọ̀dún 1975. Ní ilé ẹ̀kọ̀ gíga yìí kan náà ni ó ti ẹ̀ṣe olùkọ̀ fún bí àádọ̀ta ọ̀dún gégé bí olùkọ̀ èdè àti línjúísìkì fún àwọn akẹ̀kọ̀ oyè àkọ̀kọ̀ nínú ìmọ̀ ẹ̀dà/Bí-Èè, Oyè Ìjìnlẹ̀ Ẹ̀m Èè àti Oyè Ìjìnlẹ̀ Gíga. Ó ti di ipò pàtàkì mú gégé bí olórí ẹ̀ka ẹ̀kọ̀ ẹ̀dà èdè, ọ̀mọ̀ ìgbìmọ̀ ìşàkóso Yunifásítì, ó sì ẹ̀ṣe dé ipò Ọ̀jògbón kí ó tó fẹ̀yìntì.

Ó ẹ̀ idánilẹ̀kọ̀ Ẹ̀fini-gàga-ipò-Ọ̀jògbón tí ó pe àkólẹ̀ rẹ̀ ní “*Nigeria’s Native Language Modernization In Specialized Domains For National Development: A Linguist’s Approach. Inaugural Lecture* (2006)”. Nínú idánilẹ̀kọ̀ yìí ni ó ti ké gbàjare fún mímu ìgbéga tí ó gbogbón bá èdè Yorùbá kí ó baà le tẹ̀wón fún ìşàmúlò rẹ̀ nínú gbogbo ọ̀nà ìmédèlò bí ìmọ̀ ẹ̀rọ̀, ètò ọ̀şelú, ètò ọ̀rọ̀ ajé, ètò ẹ̀sìn, ètò ẹ̀kọ̀, ètò ìlera àti ìmọ̀ kòmputà. Àtubòtán idánilẹ̀kọ̀ yìí ni ó mú kí àwọn aláṣe Yunifásítì Ìbàdàn ẹ̀ ẹ̀gbékalẹ̀ ẹ̀ka ẹ̀kọ̀ kan pàtàkì tí ó jẹ̀ àkọ̀kọ̀ irú rẹ̀ ní orílẹ̀-èdè Nàìjíríà. Ẹ̀ka ẹ̀kọ̀ yìí ni wón pè ní: “Ìlé Iṣe Èdè Yorùbá”, níbi tí wón ti jẹ̀ olùdarí àkọ̀kọ̀ kí wón baà lè fi àwọn ẹ̀rò̀ngbà rere tí ó súyọ̀ nínú idánilẹ̀kọ̀ náà sí ojúṣe. Ipò yìí ni wón wà léyìn ifẹ̀yìntì wón fún sàà méjì

òtòṣòtò. Ní báyii, Òjògbón yí ni “Olùdásílẹ̀ àti Olùdarí *Ibi Iṣẹ́ fún Ọ̀nà Ìṣàmúlò Èdè Yorùbá (Centre for Yorùbá Language Engineering)*” tí ń bẹ ní ọgbà Yunifásítì Ìbàdàn.

Kólá Owólabí gégé bí Àgbà-Òjẹ Olùkó Èdè

Ìmò èdà-èdè (linguistics) tí Òjògbón yí ní mú kí ó tayo nínú èkó àti àtupalẹ̀ èdè Yorùbá àti àwọn èdè mìíràn. Èyí ni ó sì ṣe àmúlò rẹ̀ fún kíkó èka ìmò Fònètíkì, Fonólójì, Mofólójì àti Sínthásì ní gbogbo ipele èkó. Ìmò yí ràn án lówó gidigidi láti wá ojútúú sí àwọn àdìtú tí ń bẹ nínú itupalẹ̀ àwọn orí ọrọ̀ kan ní àwọn èyà girámà Yorùbá.

Nínú èkó ìmò fònètíkì bí àpẹrẹ̀, àtẹ́jádé iwé rẹ̀ tí ó pè ní *Ìjìnlẹ̀ Itupalẹ̀ Èdè Yorùbá 1 Fònètíkì Àti Fonólójì*, tí wọn kó tẹ́ jádé ní ọdún 1989 ni ó gba àwọ́ọ́dù lódò Àjọ UNESCO fún ìjìnlẹ̀ ìmò tí ó sodo sínú rẹ̀ àti àtupalẹ̀ tí ó bá fònètíkì àti fonólójì káráyẹ̀ mu. Iwé kan náà ti di títẹ́ jádé bí iḡbà méjẹ̀ ọ̀tòṣòtò. Òjògbón yí ṣe àgbékalẹ̀ rẹ̀ lónà tí yóò gbà wúlò fún gbogbo ipele akéṣọ̀ àti olùkó ilẹ̀ iwé girama àti tí èkó àgbà Yunifásítì. Gégé bí ọ̀nà náà ti sọ nínú rẹ̀, Owólabí (1989:264):

Ìwé yí gbìyànjú láti ṣe àpẹ̀júwe Fònètíkì àti Fonólójì èdè Yorùbá, tí ó jìnlẹ̀ ju èyí tí ó wà nínú àwọn iwé lórí èdè Yorùbá sáájú rẹ̀. Irú àpẹ̀júwe bẹ̀ẹ̀ di kàn-ńpá pé ipò tí fònètíkì àti fonólójì wà nínú èdè Yorùbá bẹ̀rẹ̀ láti ọdún kìní ní ilẹ̀ iwé sẹ́kọ̀ndírí títí dé yunifásítì ṣe pàtàkì púpọ̀. Bẹ̀ẹ̀ ni ìjìnlẹ̀ ìmò tí akéṣọ̀ àti olùkó bá ní nípa lílò iwé yí yóò ṣe ìrànlowó gidigidi láti mú wọn borí ọ̀sòro (èyí tí kò kéré rára) tí ó máa ń wà fún wọn bí wọn bá ń kọ fònètíkì àti fonólójì èdè Yorùbá ní ilẹ̀ iwé wọn gbogbo.

Ní apá kejì iwé yí tí ó dá lórí fonólójì, èyí ni èkó nípa ìhùwàsí ìrò nínú ọ̀rọ̀. Ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ èdè-àiyedè tí ó ti súyọ láàárín àwọn onímò girámà Yorùbá ni Òjògbón yí fi ọ̀rínkínniwin àlàyẹ̀ yanjú rẹ̀. Àwọn isòrí ọ̀rọ̀ bí iyópò fáwélì àti ipajẹ fáwélì, bí a ṣe lẹ̀ yanjú wàhálà tí ohùn isàlẹ̀ amòòkùn dá sílẹ̀, iyàtò tó wà láàárín ijeyopò fáwélì àti ànkoò fáwélì tí àwọn kan kó pọ̀ bí ọ̀kan-ṣòso abbl. Gbogbo awuyewuyẹ̀ tí ń da lúúrú pọ̀ mọ̀ sàpà nínú ìmò fonólójì Yorùbá ni akoni onímò èdà èdè yí yanjú nínú iwé yí.

Nínú èkó Mofólójì bakan náà, èyí tí ń ṣe èkó ìmò nípa ìhun ọ̀rọ̀, iṣẹ̀ Òjògbón Owólabí (1995:92-112) tí ó pe àkólẹ̀ rẹ̀ ní “More on Yorùbá Prefixing Morphology” ni kò ì tì lẹ́gbẹ̀. Sáájú àkókò yí, irú-wà-ògìrì-wà itupalẹ̀ ló ń bẹ̀ lórí àtẹ̀. Àmọ̀ nínú iṣẹ̀ Òjògbón yí, ó pín gbogbo mofíìmù àfòmò tí à ń lò fún isẹ́dà ọ̀rọ̀ sí ọ̀nà méjì gbòògì, tí ó pè ní Ọ̀wọ̀ 1 àti Ọ̀wọ̀ 2 báyii:

Ọ̀wọ̀ 1

à- è- ẹ- ì- ò- ọ- ù-

a- e- ẹ- i- o- ọ-

ài- òn- ọ̀n- àti-

Ọ̀wọ̀ 2

oní- oni-

Nínú itupalẹ̀ rẹ̀, ó fi hàn pé àwọn mofíìmù abẹ̀ ọ̀wọ̀ 1 ni à ń so pọ̀ mọ̀ ọ̀rọ̀ iṣẹ̀, àpólà iṣẹ̀ tàbí idiófóónù ajúwe, nígbà tí àwọn mofíìmù abẹ̀ ọ̀wọ̀ 2 ni a máa ń so mọ̀ ibẹ̀rẹ̀ ọ̀rọ̀ orúkọ tàbí àpólà orúkọ. Diẹ̀ nínú àpẹ̀rẹ̀ tí ó mú jádé ni:

Afb1	+	Is/Apis/IdAj	→	OR
à		lọ		àlọ
è		rò		èrò
ẹ		rín		ẹrín
ò		ṣìṣẹ̀		òṣìṣẹ̀
a		peja		apeja
o		yún		oyún
òn		kòwé		ònkòwé

oní		dè		oní
àti		lówó		àtilówó
Afb2	+	OR/APOR	→	OR
oní		gbèsè		onígbèsè
oní		epo		elépo
oní		àgbà		alàgbà
oní		òtè		olòtè

Síwájú sí i, òjògbón yí fi iyàtò márùn-ún hàn láàárín ilò mọ́fìmù abé ọ̀wọ̀ kínní àti ọ̀wọ̀ kejì, bákan náà ni ó tún fi hàn pé mọ́fìmù méjèèjì abé ọ̀wọ̀ kejì yàtò sí ara wọn nípa àbájáde ìtúmọ̀ tí wọn ní mú jáde nínú ilò wọn. Dájúdájú, onímọ̀ èdè tó yanranntí ni ó lè walẹ̀ jìn bí èyí. Nípa àlàyé jìnlẹ̀ òjògbón yí, àwọn fàá-ká-ja èrò lórí iye mọ́fìmù inú mọ́fìmù àfòmọ̀ bí i: ài-, àti-, oní- tí àwọn kan ní gbà bí igbá ẹ̀mu tí di àfísẹ̀yìn tí eégún ní fi aṣọ. Lábé ọ̀wọ̀ 1 àti ọ̀wọ̀ 2, òjògbón yí fi hàn gégé bí mọ́fìmù kan ṣoṣo. Ó tún fi ìmọ̀ èdà èdè gbe ẹ̀rì rẹ̀ lésẹ̀ pé orí ni wọn jẹ̀ fún ọ̀rọ̀ ipilẹ̀ tí a bá so wọn mọ̀ nítorí pé wọn a máa yí ìsọ̀rí síntáàsì ọ̀rọ̀ ipilẹ̀ padà tàbí kí wọn ẹ̀ àfikún ìtúmọ̀ fún wọn. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀:

Afb1	+	Is/Apis	→	OR
(a) ài-		sùn		àisùn
(b) àti-		lówó		àtilówó
Afb2	+	OR/APOR	→	OR
(d) oní-		gbèsè		onígbèsè
(e) oní-		òsì		olòsì

Nínú àpẹ̀rẹ̀ (a) àti (b), àfòmọ̀ ibèrẹ̀ ọ̀wọ̀ 1 ni ó yí ìsọ̀rí ọ̀rọ̀ iṣe tàbí àpólà iṣe 'sùn' àti 'lówó' di ọ̀rọ̀ orúkọ - àisùn pẹ̀lú àtilówó. Nítorí náà, ài- pẹ̀lú àti- ni wọn jẹ̀ orí. Bákan náà, ni àpẹ̀rẹ̀ inú (d) àti (e) níbi tí oní- àti oni- ẹ̀ àfikún ìtúmọ̀ sí ọ̀rọ̀ ipilẹ̀ 'gbèsè' àti 'òsì' tí a so wọn mọ̀. Nítorí náà, wọn jẹ̀ orí tí a kò pín sí méjì gégé bí o- àti ni-.

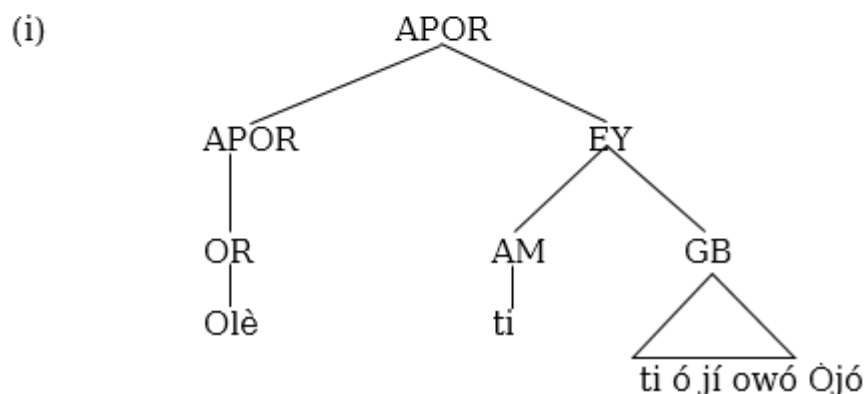
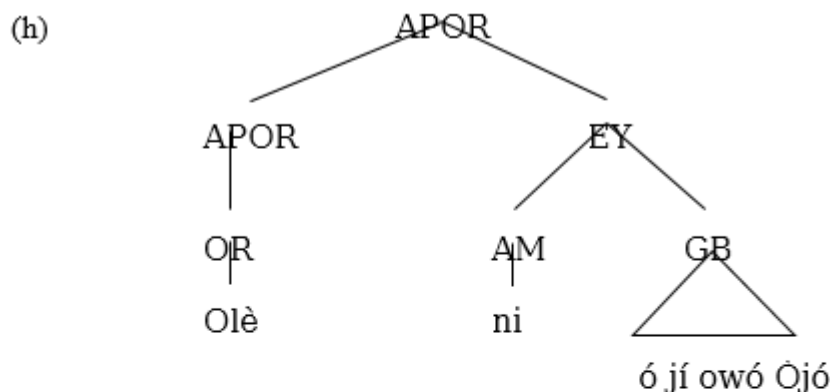
Akoni òjògbón yí kò dáale lórí fònetíkì, fonólójì àti mofólójì Yorùbá nìkan o, ọ̀wọ̀jà rẹ̀ lórí ìmọ̀ síntáàsì tún wá pelemọ̀! Àtúpalẹ̀ iṣe iwádìí rẹ̀ lórí síntáàsì Yorùbá, tí ní ẹ̀kọ̀ ìmọ̀ nípa itúpalẹ̀ gbólóhùn ni ó jẹ̀ kí á mọ̀ wí pé àwọn ìsọ̀ bí i tí ìsàlẹ̀ yí kí í ẹ̀ àpólà orúkọ bíkòṣe gbólóhùn:

- (a) Olè ní ó jí owó Òjó.
- (b) Jíjì ní olè jí owó Òjó.
- (d) Owó Òjó ní olè jí.
- (e) Òjó ní olè jí owó rẹ.

Ṣáájú kí òjògbón yí tó fòhùn akoni, àwọn onímọ̀ kan tí ní fònrere pé àpólà orúkọ ni ẹ̀hun inú àpẹ̀rẹ̀ (a) sí (e) nítorí pé wọn fara jọ ẹ̀hun tí ó jẹ̀ ojúlówó àpólà orúkọ gégé bí àpẹ̀rẹ̀ (e) sí (gb).

- (e) Olè tí ó jí owó Òjó
- (f) Jíjì tí olè jí owó Òjó
- (g) Owó Òjó tí olè jí
- (gb) Òjó tí olè jí owó rẹ

Àwọn tí ó ní èrò yí fi hàn pé ẹ̀hun kan náà ni a lè fi ẹ̀ ìtúpalẹ̀ àpẹ̀rẹ̀ (a) sí (gb). Wọn sì fi wọn hàn nínú àwòrán atọ̀ka ẹ̀hun igi bááyì:

Sùgbón nígbà tí òjògbón yì fèsì, òrò pèsì jẹ lenu láti ìgbà náà lọ. Ó fi hàn pé èèpo èpà kàn jọ pòsì elírí ni, wón kì í sèkan náà. Ó fi èrì bí i mífà hàn pé èhun (a) sí (e) yàtò sí (e) sí (gb). Àmọ̀ nítorí ààyè tí kò tó, a oò fi òkan nínú rẹ hàn, èyí tí ó gbé kalẹ̀ bí ibéèrè. Ibéèrè náà ni pé kí ni èsì tí a oò rí nínú èhun igi (h) àti (i) sí ibéèrè (j)?

(j) Ta ni ó jí owó Òjó?
 Ìdáhùn tí (h) yóò fún wa ni:

Olè ni

nígbà tí ìdáhùn tí (i) yóò fún wa yóò jẹ

*Olè tí

Èyí fi hàn pé èhun (h) àti (i) kì í sè òkan náà rárá. Òjògbón yì wá fi hàn pé, nígbà tí èhun (h) jẹ gbólóhùn, àpólá orúkọ ni èhun (i) jẹ.

Lára àtiyanjú aawò tí onírúurú àbá mú wọ ítúpalẹ̀ síntáàsì Yorùbá ló tún mú òjògbón yì gbé ipolongo rẹ̀ lórí gírámà Yorùbá dé òkè òkun níbi tí ó ti ka àpilẹ̀kọ̀ rẹ̀ kan tí ó pe àkólẹ̀ rẹ̀ ní “The Nonexistence of Topical Qualifiers in Yorùbá” ní èka imọ̀ Afrikà, SOAS, Yunifásitì Lódódùnù, ojọ̀ kẹfà, oṣù Belu ni 1981. Nínú àpilẹ̀kọ̀ rẹ̀ yìí ni ó ti tún tan imọ̀lẹ̀ nílá sí i pé kò sí èyàn alátẹ̀numọ̀ ní èdè Yorùbá. Ó fi hàn pé èhun tí ó wà ni èhun aláwẹ̀ gbólóhùn aṣàpẹ̀júwẹ̀.

Nínú àwọn ògòrò akẹ̀kọ̀ ipẹ̀lẹ̀ gíga tí òjògbón yì jẹ alábojútó fún ìwé àpilẹ̀kọ̀ gbígba oyè ìjìnlẹ̀ láti Bí Èdè dé oyè ìjìnlẹ̀ gíga, kò ya ni lenu pé òpò nínú wón ni wón sísẹ̀ iwádìí ní èdè m̀ìràn, tí ó jẹ̀ pé òjògbón yì ló sìn wón dé èbútẹ̀ ògò. Lára wón ni A.H. Amfani lórí síntáàsì èdè Hausa, èyí tí àkòrì íṣẹ̀ iwádìí imọ̀ ìjìnlẹ̀ gíga (PhD) rẹ̀ jẹ̀ “Aspect of Agreement Relation in Hausas Clause Structure, PhD thesis, University of Ibàdàn”. Akẹ̀kọ̀ yìí ti di òjògbón báyìí ní Usman Dan Fodio University, Sokoto.

Kàkà kẹ́wẹ̀ àgbọ̀n dẹ̀ pípele ló tún n pele sí i, bèẹ̀ ni tàwọn akoni rí. Òjògbón Owólabí kò sinmi lórí ìkòni, ìkòwẹ̀ àti iwádìí lórí gírámà Yorùbá. Ohùn rẹ̀ tún dún kíkankíkan ní sísẹ̀ àmúlò imọ̀ èdà èdè (Applied Linguistics) láti fa èdè Yorùbá jáde nínú òfin tí Yorùbá fẹ̀ jìn sí, ó sì n jà raburabu fún ìgbélékẹ̀ rẹ̀.

Kólá Owólabí gégé bí Ajàfètòò Èdè

Ọ̀jògbón Kólá Owólabí jẹ akínkanjú abẹnugan fún ìṣelọ̀jò, ìdàgbàsókè, ìmúgbòòrò, ìṣàmúlò, ìpolongo àti ìtánkálẹ̀ èdè Yorùbá kárí ilé àti kárí oko. Ó kó ipa tí kò kérémi láti dóòlà Yorùbá kúrò nínú ewu ìparun kí ó baà lè di igi àlọ̀yẹ̀ tí àwọn ewé yóò máa yònbo rẹ̀, tí yóò sì tún wúlò fún àwọn àyè ìṣàmúlò èdè lóde oní. Ọ̀wọ̀jà ijà ajàjàgbara rẹ̀ tàn dé ìlanilọ̀yẹ̀, ìṣẹ̀ ìdàgbàsókè èdè, jìjà fètòò èdè, ríró ilé èkọ̀ èdè lágbára àti ìgbéga èkọ̀ Yorùbá ní òkè òkun. Ní fẹ́fẹ́rẹ́jogí, àwọn ọ̀nà wònyí ni ọ̀jògbón yí ti fi iwà akin hàn gégé bí Balógun èdè Yorùbá.

Ọ̀jògbón yí ti tẹ̀ iwé púpọ̀ jáde láti mú kí èkọ̀ Yorùbá rọ̀rùn láti kó fún àlejò àti onílé. Àwọn onírúurú àbò iwádií lórí fonètíkì, fonólójì, mofólójì àti sínàtàsì tí ọ̀jìmì onímọ̀ yí gbé jáde jẹ àmù imọ̀ fún ìṣelọ̀jò ihun èdè. Bákáan náà ni àkòsílẹ̀ wònyẹn jẹ ọ̀pọ̀ amúléró fún ìṣelọ̀jò èdè àti àṣà. Iwé tí ó pe àkólẹ̀ rẹ̀ ní “Ìjìnlẹ̀ Itúpalẹ̀ Èdè Yorùbá” (1989) gégé bí àpẹẹrẹ̀ jẹ èyí tí ó gba oriyìn àjọ UNESCO gégé bí iwé kò-ṣe-é-máa-ní tí ó la ipa rere fún fífi ilànà sáyẹ̀nsì kọ̀ èdè.

Ọ̀jògbón yí tún lo ipò rẹ̀ gégé bí olùdarí “Ilé Iṣẹ̀ Èdè Yorùbá” láti ṣe àtìlẹ̀yìn àti amóríyá fún àwọn ilé èkọ̀ láti káramásíkí kíkọ̀ Yorùbá gégé bí èdè abínibí àti èdè àkókúntẹ̀ni. Wón ṣe agbáterù àpẹ̀rò àti idánilékọ̀ agbáyé lórí lílo àwọn ọ̀nà ikóni ìgbàlódé fún kíkọ̀ Yorùbá ní ọ̀dún 2013. Àpẹ̀rò yíi túnbò gbé ọ̀go Yorùbá yọ, ó sì jẹ kí ìṣepàtàkì rẹ̀ ní agbo èdè agbáyé túnbò tàn kálẹ̀ sí i. Yàtò sí èyí, àpẹ̀rò yíi pe àwọn tí ó wòye pé èdè Áfríkà kò ní àwọn èròjà fún ṣíṣe àmúlò rẹ̀ ní àwọn ọ̀de àìgbẹ̀fẹ̀ níjà pé iwòye wón lòdì lópòlópò. Ọ̀jògbón yí sí àwọn ènìyàn níyè pé àparò èdè kan kò ga ju àparò èdè mírán àyàfi èyí tó bá gorí ebè. Èyí sì ṣe wẹ́kú pẹ̀lú àlákálẹ̀ àjọ UNESCO (2003) tí ó fọ̀nrere rẹ̀ pé a nílátì ṣe àmúlò èdè abínibí gégé bí èdè fún ikónilékọ̀ àti ìgbéláruṣẹ̀ àṣà (UNESCO, 2003).

Ọ̀jògbón Kólá Owólabí tún n wáyá ijàkadì pẹ̀lú àwọn ọ̀ṣẹ̀ tí ó n ṣe ṣùtá sí Yorùbá tí wón sì n fi í lálàlákà. Àwọn ọ̀ṣẹ̀ wònyíi fẹ̀ sọ̀ èdè Yorùbá di òkú. Nínú iwádií ọ̀jògbón yíi, nínú àádọ̀ta mílìọ̀nù àwọn ọ̀dọ̀ tí ó jẹ̀ èyà Yorùbá, ó kọ̀ni lóminú pé àádọ̀ta-lé-ní-ẹgbẹ̀ta péré ni ó fi ifẹ̀ wón hàn sí Yorùbá (PMParrot, 2023). Àkíyèsì yíi fi hàn pé ewu ikú n rọ̀ dèdẹ̀ lórí Yorùbá. Ídì abájọ̀ ni pé èdè tí àwọn ọ̀mọ̀dé kò sọ̀, tí ó jẹ̀ pé agbà nìkan ní n sọ̀ ọ̀, yóò wòkùn nígbà tí àwọn agbàlágbà tí ó bá sọ̀ ọ̀ bá ti ta tẹ̀ru nípaà tán.

Owólabí (2007) túnbò wá fin-ín idí kókò lórí “àrùn” tí ó lè pa èdè kíákíá. Gégé bí ọ̀rọ̀ rẹ̀:

Bèè ni ohun kan pàtàkì tí ó fi èdè abínibí wéwu, tí ó tilẹ̀ lè mú kí èdè abínibí parun pátápátá ni àìṣe imúlò rẹ̀ gégé bí ó ṣe tọ̀, àti bí ó ṣe yẹ, pàápàá ní ọ̀nà báwònyíi: àìṣe imúlò èdè abínibí ní ìgbésì ayé tẹ̀ni, àti ní àwùjọ̀, àìṣe imúlò èdè abínibí fún mímu ìṣẹ̀-ìjọba-ṣe,... nínú ètò idájọ̀,... èkọ̀ kíkọ̀;... àṣà, ẹ̀sìn abbl;... ìṣẹ̀ iròyìn;... ẹ̀ka ọ̀rọ̀-ajé, iwòsàn, ìṣe-ohun-jáde abbl.

Lórí àìṣe imúlò èdè Yorùbá yíi gégé bí ó ti tọ̀, tí ó sì yẹ, ọ̀jògbón yíi kò bèṣù bègbà láti bẹnu àtẹ̀ lu àwọn tí aje ibàjẹ̀ èdè yíi sí lórí. Àwọn náà ni ìjọba amúnisin, tí ó sọ̀ èdè Gẹ̀ẹ̀sì di olúborí èdè fún Áfríkà; ihà àitọ̀ àwọn Bọ̀rọ̀kinní Yorùbá lórí ìṣàmúlò èdè Yorùbá sí ọ̀mọ̀ wón, àti ní àwùjọ̀, ikòsílẹ̀ èdè Yorùbá àti kíkọ̀ ọ̀ bí èdè àkókúntẹ̀ni. Ó dábàà ìgbésẹ̀ akin tí Yorùbá fi lè di olúborí èdè nípa ṣíṣe adínàgboòkú fún àwọn bọ̀rọ̀kinní, “òyìnbó dúdú” ààrín àwà Yorùbá àti ẹ̀mẹ̀wà wón láti sọ̀ Yorùbá di àtẹ̀mẹ̀rẹ̀. Ó wòye pé ọ̀rọ̀ didóòlà Yorùbá kì í ṣe ojú bọ̀rọ̀ tí a lè fi gbọ̀mọ̀ lówó èkùrọ̀. Ogun nílá ni a nílátì jà pẹ̀lú àwọn ọ̀tá Yorùbá. Nínú ipè gbàjarẹ̀ fún idojúkọ̀ àwọn ipènjà tí ó fẹ̀ sọ̀ Yorùbá di òkú, Owólabí (2007) gégé bí olórí ogun, fun ipè èkùtù pé: “Ó tó Gẹ́ẹ̀ Ọ̀mọ̀ Odùduwà: Ogun Ìṣàmúlò Èdè Yorùbá ní Ibíkíbi, Ní Ipòkípò àti ní Ayèkáyè di Jìjà Wàiyí”. Ọ̀nà láti jagun yíi nìwònyíi:

- (i) Mímú idàgbàsókè bá èdè Yorùbá
- (ii) Sísè àfikún ọ̀rò-èdè Yorùbá
- (iii) Sísè itumò-èdè àwọn ohun-àmúlò tí a kọ sílẹ̀ ní èdè m̀íràn
- (iv) Mímú imọ̀nṣe gbòòrò nípase imúlò-èdè
- (v) Sísè ipolongo imúlò-èdè (Owólabí, 2007:4-19).

Ọ̀jògbón yìí tí ẹ̀ ẹ̀padé pẹ̀lú àwọn aláṣe ẹ̀jọba bí gómìnà, kómíṣhnnà, aṣòfin àti àwọn lóbalóba fún igbẹ́ga Yorùbá àti fún lílò ó fún imú-ìṣe-ṣe nílẹ̀ ẹ̀jọba.

Ọ̀jògbón yìí tún jẹ́ aṣáájú tí ó ẹ̀ é mú yangàn nínú idàgbàsókè èdè Yorùbá. Gégé bí Olúdásílẹ̀ àti Alákòóso *Ilé ẹ̀ṣe fún Ẹ̀ṣàmúlò Èdè Yorùbá*, wọn ẹ̀ ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ akitiyan láti ẹ̀ àmúlò Yorùbá nínú imọ̀ ẹ̀rọ ibánisòrò àti kònpùtá. Mímú idàgbàsókè bá èdè yòówù nílò kí a ẹ̀dà àwọn ẹ̀rọ àti ohun èlò bí atúmò èdè díjítáálì, ilànà fún ẹ̀ṣàkòsílẹ̀ ọ̀rò àti àwọn fónràn fún àkọtọ̀. Ọ̀jògbón Owólabí lákàkà láti rí i pé Yorùbá nàà rọ̀wọ̀ mú gégé bí èdè ibánisòrò nínú itàkùn àgbáyé. Crystal (2000) nàà ẹ̀ àkíyèsì pé ibáṣepọ̀ n bẹ́ láàárín ẹ̀ṣàmúlò èdè nínú itàkùn àgbáyé àti iwàlààyè èdè nàà.

Ọ̀jògbón Owólabí ẹ̀ àfihàn èdè gégé bí ọ̀pómúlérò àṣà, ẹ̀ṣeṣe, ẹ̀rò ẹ̀jìnlẹ̀ àti ojú àmúwayé Yorùbá. Sísè ẹ̀ṣelọ̀jọ̀ èdè jẹ́ ọ̀nà láti dáàbò bo imọ̀ àdáyéba ẹ̀yà Yorùbá. Nípa sísè imúlò èdè Yorùbá ní àwùjọ̀ nínú ètò ẹ̀kọ̀ àti igbẹ́ ayé àwọn ènìyàn lójoojúmọ̀, à n ẹ̀ adínàgbòókù fún ẹ̀jẹ̀gàba èdè àti àṣà Gẹ̀ẹ̀sì lórí wa.

Akitiyan ọ̀jògbón yìí láti fídí rẹ̀ múlẹ̀ pé “kò sí bí ọ̀bọ̀ tí ẹ̀sọ̀rì, tí inàkí kò ẹ̀” ní ó fí ẹ̀ agbàterù sísè itumò iwé ọ̀fin orílẹ̀ èdè Nàìjíríà láti èdè Gẹ̀ẹ̀sì sí Yorùbá. Pẹ̀lú ẹ̀ṣe láàkàyè yìí, ó fí hàn kedere pé Yorùbá ní gbogbo ẹ̀rọ tí a lè fí máa ló ó nínú ètò igbẹ́jọ̀, ilé igbimọ̀ aṣòfin àti ní gbogbo àyè yòókù. Ẹ̀yí tí ó tún dàbí irú rẹ̀ ní itumò iwé ilànà ẹ̀rinnà láti èdè Gẹ̀ẹ̀sì sí èdè Yorùbá. Ẹ̀yí tún jẹ́ ẹ̀rì máa-jẹ-mi-nìsọ̀ pé Yorùbá yáyì fún lílò nínú ètò ẹ̀rinnà àti igbòkẹgbodò ọ̀kọ̀.

Lákòótán, Ọ̀jògbón Owólabí lo gbogbo ẹ̀ṣura àti ẹ̀bùn rẹ̀ fún igbẹ́ga àti idàgbàsókè Yorùbá. Ọ̀gọ̀rò ènìyàn n lo ikànni wọn fún ànfààní ara wọn. Níti ọ̀jògbón yìí, ohun tí ó n fí léde nínú ikànni rẹ̀ ní ẹ̀wà àti adùn ẹ̀ka èdè, àṣà, ẹ̀ṣeṣe, itàn ẹ̀yà àti àwọn ilú Yorùbá; iran Yorùbá tí n bẹ́ nílúú òkèèrè, àwọn akoni Yorùbá àti bẹ̀bẹ̀ bẹ̀bẹ̀ lẹ̀. Ikànni rẹ̀ tún jẹ́ itẹ̀síwájú ọ̀nà láti ẹ̀ ẹ̀ṣelọ̀jọ̀, itànkálẹ̀, igbéláruge àti igbédide Yorùbá kí ó lè di èdè ilú-mọ̀-mí-ká ní gbogbo àgbáyé.

Àwọn èèkan àwùjọ̀ tí gbé ọ̀ṣùbà bànbà fún Ọ̀jògbón Owólabí nínú akitiyan rẹ̀ gégé bí Balógun ajàfètò èdè. Diẹ̀ nínú wọn ni: Ọ̀jògbón Wándé Abimbólá, àgbà ọ̀jẹ̀ nínú imọ̀, àṣà àti ẹ̀sìn Ifá, Olórí àwọn Aṣòfin tí ó pọ̀ jù ní ilé igbimọ̀ aṣòfin àpapọ̀ nígbà kan, yònbò ipa ribiribi tí “*Ilé Ẹ̀ṣe Èdè Yorùbá*” n kó lábẹ̀ àkóso rẹ̀ fún dídóolà Yorùbá lówọ̀ ewu iparun, ó sín àwọn omọ̀ Yorùbá ní gbẹ̀rẹ̀ ipàkọ̀ láti wá wòròkọ̀ fí ẹ̀dà kí èdè nàà máa bàa parun. Kò tán síbẹ̀, àwọn ikànni PMParrot nàà ẹ̀ àkíyèsì àwọn akitiyan rẹ̀ lórí jija ẹ̀jẹ̀ àjàgbàra fún èdè, wọn sì ẹ̀ àpẹ̀júwe rẹ̀ bí “ọ̀jìmì onímọ̀ àti agbẹ̀-Yorùbá lárugẹ̀”. Ní àfikún, àgbàríjọ̀ àwọn àjọ̀ àjàgbàra méjìlélógún fún èdè àti àṣà Yorùbá fí idùnnú wọn hàn sí akitiyan rẹ̀ fún idàgbàsókè àti igbéláruge Yorùbá, wọn sì fí àwọn ẹ̀ròngbà rere rẹ̀ ẹ̀wọ̀ sí àwọn Gómìnà Gúsù-Ìwọ̀-Ọ̀òrùn Nàìjíríà fún àgbéyèwò. Ilé-ìwé Yunifásitì tí ó gba àlẹ̀jọ̀ àpẹ̀rò àti idánilẹ̀kọ̀ àgbáyé tí Ọ̀jògbón Kólá ẹ̀ agbàterù rẹ̀ nàà ẹ̀ àpónlẹ̀ rẹ̀ nígbà tí Gíwá Yunifásitì nàà wí pé àpẹ̀rò nàà jẹ́ ètò pàtàkì fún igbẹ́ga imọ̀ àti àṣà Yorùbá láti sọ̀ èdè Yorùbá di èdè àgbáyé. Ilé ẹ̀ṣe ẹ̀ròyìn “*Daily Sun*” nàà sọ̀ pé “àisí nìbẹ̀ ní àidá sí i”; ọ̀un nàà ẹ̀ àpẹ̀júwe Ọ̀jògbón Owólabí gégé bí onímọ̀ ẹ̀dà èdè tí ó yanranti àti alágbàwí tí ó ẹ̀ṣafẹ́rì igbẹ́ga àti idàgbàsókè èdè Yorùbá. Ní sókí, Ọ̀jògbón Owólabí jẹ́ ọ̀mọ̀ràn àti amọ̀ye tí ó n dáàbò bo èdè. Ẹ̀rì àrígbámú pé ẹ̀ṣe ọ̀jògbón yìí n sọ̀ ẹ̀so rere ní pé yunifásitì m̀erindínlógójì ní orílẹ̀ èdè Amẹ́ríkà ní wọn tí n kọ̀ ẹ̀kọ̀ Yorùbá. Ẹ̀yí fí hàn pé ilé ní àkùkọ̀ kò tí nìyí. Ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ igbà ní itọ́kasí ẹ̀yí fí hàn pé ẹ̀ṣe Ọ̀jògbón yìí n sọ̀ ẹ̀so rere tó bẹ̀bẹ̀ gẹ́gẹ̀ tí àwọn yunifásitì òkè òkun nàà fí n sùgbàà ẹ̀kọ̀ Yorùbá.

Tíorì Àmúlò àti Akitiyan Kólá Owólabí

Àwọn akitiyan àti aápon Kólá Owólabí lórí èkó, ìṣelójò àti ìgbéga èdè Yorùbá ni a lè fi àwọn tíorì adènà-lílo-èdè-àjòjì àti ìrò-èdè-lágbára yànnà ná rẹ̀. Níwón ìgbà tí iparun èdè n rọ̀ dèdè nígbà tí àwọn elédè bá pa èdè náà tì, tí wón sì n lo èdè àjòjì (èdè ìjọba àti èdè abájérin bí Gẹ̀ẹ̀sì), a nílátì gbé ìgbésẹ̀ akin láti mú àgbèndè bá irú èdè bẹ̀e.

Àwọn akitiyan Ọ̀jògbón yìí léréfèè, lójúnà àtìdékun iparun èdè Yorùbá nìwònyí:

- (i) Sísẹ̀ aápon láti rí i pé èdè Yorùbá kò di àtámèrè láàárín àwọn èwè iwòyí nípàsẹ̀ ìtanijí, idánìlẹ̀kọ̀, àpérò àti ìlanilọ̀yẹ̀ lórí ewu tí n bẹ̀ nínú pípádánù èdè àti àṣà.
- (ii) Bíbẹ̀nu àtẹ̀ lu síṣọ̀ èdè àjòjì dípò èdè Yorùbá nínú ilé. Ilé ni a tì n kẹ̀ṣọ̀ ròde.
- (iii) Sísẹ̀ ìmúlò èdè Yorùbá ní àwọn ọ̀nà-ìmúlò-èdè ọ̀de ọ̀nì bí: sáyẹ̀nsì, ìmọ̀ èrọ̀, ìṣirò, èkó, ilé ìgbimọ̀ aṣòfin, ilé ìṣẹ̀ iròyìn, ilé ìṣẹ̀ ìjọba, ilé èjọ̀, ilé iwòsàn abbl.

Àwọn ètè tí Ọ̀jògbón yìí tún n pa láti ró èdè Yorùbá lágbára láti lè kojú gbogbo ipènjà èdè olúbori àti láti lè yáyì gégé bí ọ̀nà ibánisòrò fún lílò ní gbogbo ipòkípò àti àyèkáyè nì wònyí:

- (i) Ikópa àwọn aláṣẹ̀, ìjọba àti àjọ bí ilé ìṣẹ̀ fún Ìṣàmúlò Èdè Yorùbá, Egbé Omọ Odùduwà, Ìjọba Gúsù Ìwò-Oòrùn Nàìjíríà, Egbé Onímọ̀, Egbé Akómólédè, abbl láti lówó sí àkòsílẹ̀ ìtàn Yorùbá, ìṣelójò, àti ìgbéga rẹ̀.
- (ii) Idánìlẹ̀kọ̀ fún àwọn olùkọ̀ èdè àti kíkọ̀ èdè Yorùbá gégé bí èdè àkókúntẹ̀ni fún àwọn àjòjì.
- (iii) Ìpèsè àwọn ohun èlò àti èròjà ìkònilẹ̀kọ̀ bí iwé atúmọ̀ èdè àwọn ọ̀rọ̀ iperí, àti síṣọ̀ èkó èdè àti ìmọ̀ èrọ̀ di ìgbín àti ìkarahun rẹ̀.
- (iv) Gégé bí ajàjàgbára fún ìgbéga àti ìṣelójò àṣà àti èdè Yorùbá, akitiyan Kólá Owólabí wà ní ibámu pèlú ilépa àjọ àgbáyé fún idàgbàsókè tí ó lóòrìn ní àwùjọ̀ tí ó pè fún imọ̀rírì ìṣepàtàkì àṣà kí á sì mú ìgbéga bá a fún ànfààní ètò èkó aláìṣègbè; ìgbéláruge èkó èdè abínìbí, àti lílò èdè ibánisòrò tí ó máa mú ìgbóra-èni-yé bá àwọn èniyàn àwùjọ̀ kí wón baà lè lówó sí ètò àti idàgbàsókè àwùjọ̀ wón.

Àbálọ́bábò

Nínú ìṣẹ̀ àpilẹ̀kọ̀ yìí, a finú-fíndò ẹ̀ àyèwò fínifíní lórí akitiyan Ọ̀jògbón Kólá Owólabí gégé bí àgbà ọ̀jẹ̀ olùkọ̀ àti Balógun ajàjàgbára fún Yorùbá. A fi tíorì Fishman lórí adènà-ìṣàmúlò-èdè-àjòjì, ìṣelójò àti ìròlágbara èdè yiiri akitiyan rẹ̀ wò, a sì ṣàkíyèsí pé ó jẹ̀ èèkan pàtàkì tí ó gbéyàn fẹ́gbé, tí ó gbàwo bọ̀, ó sì ní gbogbo àmúyẹ̀ tí àwọn akoni n ní. Mèlòó ni kí a kà nínú eyín Adépèlẹ̀, Ọ̀jògbón yìí jẹ̀ akòwé-kọ̀-wùrà lórí ìmọ̀ ìjìnlẹ̀ Yorùbá tí kò ní bayo-báyó nínú; olùkọ̀ ìmọ̀ èdà èdè tí ó pegedé, oludánìlẹ̀kọ̀, àti agbàterù àpérò, aṣewádíí, àti Balógun ajàfètò Yorùbá kí ó baà le di igi àlọyẹ̀ fún ìmúlò ní “ibikíbi, ní ipòkípò àti ní àyèkáyè”.

Ìwé Ìtókasi

Amfani, A.H. (1997). Aspect of Agreement Relation in Hausas Clause Structure, An Unpublished PhD Thesis, University of Ibadan, Ibadan.

Bámgbósé, A. (1991). *Language and the nation: The language question in Sub-Saharan Africa*. Edinburg University Press.

Fishman, J.A. (1991). *Reversing language shift: Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages*. Multilingual Matters.

Fishman, J.A. (2001). *Can threatened languages be saved? Reversing language shift, revisited: A 21st century perspective*. Multilingual Matters.

Owólabí, K. (1989, Atúntẹ̀...). *Ìjìnlẹ̀ Itupalẹ̀ Èdè Yorùbá (Vol. 1): Fònetíkì àti Fonólójì*. Ibadan: Oníbonòjẹ Press & Book Industries (Nig.) Ltd.

Owólabí, K. (2007). Ó tó gégé, omọ Odùduwà: Ogun Ìṣàmúlò èdè Yorùbá ní ibikíbi, ní ipòkípò àti ní àyèkáyè di jìjà wáyí.

PMParrot (2023, January 26). Out of about 50 million Yorùbá youths, only 650 interested in the language – Prof Kólá Owólabí.

UNESCO (2003). *Education in a Multilingual World*. Paris: UNESCO.

University of Ìbàdàn (2013). Teaching Yorùbá as a second foreign language: One-week international workshop report. University of Ìbàdàn, Yorùbá Language Centre.

Author's Bios

Dr. Bólá Akinolá is an associate Professor in the department of Yoruba, Adeyemi Federal University, Ondo, Nigeria. He holds a B.A (Ed) in Yoruba at the Obafemi Awolowo University, Ile Ife, with Masters and PhD in Linguistics at the Premier University of Ibadan, Nigeria. He has about three decades of cognate experience in teaching and research activities both within the University and outside as sabbatical and adjunct staff as well as external moderator to other Institutions. He is a member of various professional bodies in Nigeria. His area of specialization includes, Morphology, Syntax and applied Linguistics.

Dr. Sunday Adéjùbẹ̀, reader, is an emerging scholar and linguist with about 28 years of cognate experiences in teaching, administration and research. He bagged B.A. (Ed) Yoruba of the prestigious Obafemi Awolowo University, Ile-Ife; M.A., and PhD in the Department of Linguistics and African Languages from the Premier, University of Ibadan, Ibadan, Nigeria. His areas of specialization include syntax and dialectology. His research interests traverse syntax, applied linguistics/sociolinguistics and pragmatics. He is currently lecturing in the Department of Yoruba, Adeyemi Federal University of Education, Ondo.

Recebido em: 03/2026

Aceito em: 30/07/2026

Para citar este texto (ABNT): AKINOLÁ, Bólá; ADÉJÙBẸ̀, Sunday. Kólá Owólabí: Akoni Akómólédè àti Ajàfètò Ẹ̀dè Yorùbá. *Njinga & Sepé: Revista Internacional de Culturas, Línguas Africanas e Brasileiras*. São Francisco do Conde (BA), vol.6, nº Especial III, p.31-41, agosto 2026.

To cite this text (APA): Akinolá, Bólá; Adéjùbẹ̀, Sunday (august 2026). Kólá Owólabí: Akoni Akómólédè àti Ajàfètò Ẹ̀dè Yorùbá. *Njinga & Sepé: Revista Internacional de Culturas, Línguas Africanas e Brasileiras*. São Francisco do Conde (BA), 6 (Special III): 31-41.

Njinga & Sepé: <https://revistas.unilab.edu.br/index.php/njingaesape>